

Investigating Solutions for Empowering Rural Marginal Residents of Ilam City

Hadis Nosratpour¹, Hossein Mehdizadeh², Samireh Saymohammadi³

¹ Msc of Rural Development, Department of Entrepreneurship and Rural Development, Ilam University, Ilam, Iran

² Assistant Professor, Department of Entrepreneurship and Rural Development, Ilam University, Ilam, Iran

Email: Hossein.mehdizadeh@ilam.ac.ir

³ Assistant professor, Department of Entrepreneurship and Rural Development, Ilam University, Ilam, Iran

---

Article Info

Article type:
Research Full Paper

Article history:
Received: 09.01.2023
Revised: 11.02.2024
Accepted: 08.03.2024

Keywords:
Empowerment
Marginalization
Poverty
Social Damage

ABSTRACT

Marginalization is one of the prominent figures of urban cultural and economic poverty. The present study was designed to investigate the empowerment strategies of rural marginalized villages in Ilam. This research in terms of the paradigm type is a part of quantitative research. In terms of the research's goal, this study is applied research and in terms of the type of data collecting, is surveying research in which the statistical society consists of all the marginalization of the city of Ilam. The sample size was determined by Cochran's formula of 200 people and the sample was selected by simple random sampling method. The data collection tool is a questionnaire. Cronbach's alpha coefficient of 0.7-0.9 was calculated using SPSS software for the reliability of the questionnaire and its validity was verified by 3 faculty members mentors and consultants. The results showed that the marginalized urbanites are 3.55 in terms of psychological dimension, 3.14 in social, 2.57 in political, and 2.57 in economic. Given that political empowerment has not been created in marginalized countries, and the realization of this issue requires a proper setting, it is recommended to emphasize solutions to remove these barriers, such as the process of gender justice, help to increase the political knowledge of marginalized people, and so on.

© The Author(s).

Publisher: University of Zanjan

بررسی راهکارهای توانمندسازی حاشیه‌نشینان روستایی شهر ایلام

حدیث نصرت‌پور^۱، حسین مهدی‌زاده^{۲*}، سمیره صی محمدی^۳

^۱ کارشناسی ارشد توسعه روستایی، گروه کارآفرینی و توسعه روستایی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران

^۲ استادیار و عضو هیئت علمی گروه کارآفرینی و توسعه روستایی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران، ایمانامه: Hossein.mehdizadeh@ilam.ac.ir

^۳ استادیار و عضو هیئت علمی گروه کارآفرینی و توسعه روستایی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله کامل علمی- پژوهشی	حاشیه‌نشینان یکی از چهره‌های بارز فقر فرهنگی و اقتصادی شهری است. مطالعه حاضر با هدف بررسی راهکارهای توانمندسازی حاشیه‌نشینان روستایی شهر ایلام تدوین گردیده است. این پژوهش از لحاظ پارادایم، کمی و از نظر هدف، کاربردی و از لحاظ شیوه گردآوری داده‌ها جزء تحقیقات پیمایشی محسوب می‌شود. جامعه آماری متشکل از تمامی حاشیه‌نشینان شهر ایلام بود. حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران ۲۰۰ نفر تعیین شد که به روش نمونه‌گیری تصادفی چندمرحله‌ای انتخاب گردیدند. ابزار جمع‌آوری داده‌ها پرسشنامه محقق ساخته بود که روایی محتوایی آن توسط جمعی از متخصصین علوم اجتماعی و توسعه روستایی تأیید و پایایی آن با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ بین ۰/۷ تا ۰/۹ ارزیابی گردید. میانگین ابعاد با میانگین متوسط ۳ مقایسه شد و یافته‌ها نشان داد که میانگین توانمندی حاشیه‌نشینان از نظر بعد روان‌شناختی ۳/۵۵، بعد اجتماعی ۳/۱۴، بعد اقتصادی ۲/۷۸ و بعد سیاسی ۲/۵۷ بود. نتایج حاکی از پایین‌تر بودن سطح بعد اقتصادی و سیاسی توانمندی حاشیه‌نشینان از عدد مبنای ۳ می‌باشد. به نظر می‌رسد توانمندسازی حاشیه‌نشینان از نظر این دو بعد باید در اولویت برنامه‌ریزان علوم اجتماعی قرار گیرد. پیشنهاد می‌شود یک برنامه‌ی جامع برای ارتقاء سطح توانمندی و سیاست‌های توانمندسازی مبتنی بر آموزش مهارت‌های فنی و حرفه‌ای و تخصصی و کسب‌وکار برای حاشیه‌نشینان تدوین گردد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۱۹ تاریخ ویرایش: ۱۴۰۲/۱۱/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۸	
واژه‌های کلیدی: توانمندسازی حاشیه‌نشینان فقر آسیب‌های اجتماعی	

مقدمه

حاشیه‌نشینی به معنای یک طبقه مسلط (ساکنان شهری) و یک طبقه‌ی فرودست (حاشیه‌نشین) است. می‌توان گفت که حاشیه‌نشینان به خاطر موقعیت جغرافیایی - مکانی شهری، از تمامی امکانات مانند وضعیت اقتصادی و جریان پولی و تجاری نقش حاشیه‌ای و فرعی پیدا می‌کنند (رضایی و همکاران، ۱۳۹۵). حاشیه‌نشینی یکی از چهره‌های بارز فقر فرهنگی و اقتصادی شهری است. این پدیده در داخل شهر یا در اطراف شهر به شکلی خودرو، توسط جمعیتی از افراد کم‌بضاعت شکل می‌گیرد و با عناوینی چون زاغه‌نشینان، اسکان غیررسمی، سکونتگاه‌های خودرو و اجتماعات آلونکی خوانده می‌شوند (شماعی و همکاران، ۱۳۹۳).

حاشیه‌نشینی را نتیجه عملکردهای اقتصادی - سیاسی می‌دانند (رضایی و همکاران، ۱۳۹۵). مسکن حاشیه‌نشینان فاقد مجوز ساختمان و برنامه‌ریزی رسمی شهرسازی و متشکل از اقشار کم‌بضاعت است که از کمترین کمیت و کیفیت زندگی برخوردارند (بلخی، ۱۳۹۳). در واقع می‌توان گفت که شهر به‌عنوان هسته جمعیتی فشرده و کانون اقتصاد و سیاست و فرهنگ، همواره برای جمعیت پیرامونی دارای جذابیت و کشش بوده است. مهاجرت روستاییان به شهر و ساکن شدن در حاشیه و نیروی دافعه‌ای که از طرف زادگاهشان (روستا) وجود دارد (شماعی و همکاران، ۱۳۹۳) و از طرف دیگر جاذبه‌های شهری و رفاه موجود در شهر باعث شده که این افراد از زادگاه خود دل‌کنده و به شهر و به سوی بازار کار روانه شوند که هدف آن‌ها از مهاجرت، دستیابی به زندگی مطلوب است (ابراهیمی و صدیق محمدی، ۱۳۸۸). مسیر ناهمواری‌ها، رودها، ایستگاه راه‌آهن، مانداب، گورستان و فرودگاه قدیمی می‌تواند محل زندگی حاشیه‌نشینان باشد.

رشد سریع شهرنشینی و تحولاتی که در ساختار شهر به وجود آمده است، مسائل و مشکلات اقتصادی و فرهنگی روستاییان و مهاجرت آن‌ها به شهرها در چند دهه‌ی اخیر، حاشیه‌نشینی را به وجود آورده است که با ورود روستاییان به شهر و تغییرات در حاشیه شهر مشکلات اقتصادی و فرهنگی را در اغلب شهرهای جهان و همین‌طور ایران به دنبال داشته است (زیویار و تاری وردی، ۱۳۹۶). حاشیه‌نشینی دارای ابعاد و چهره‌های مختلفی است که شهر را با مسائل جدیدی نظیر تضادهای فرهنگی و اقتصادی، افزایش ناامنی، ناهمگونی بافت کالبدی و افزایش آلودگی مواجهه نموده است که این مسائل، برنامه‌ریزی و مدیریت شهری را جهت نیل به آرمان شهرهای ایده آل، با معضل روبه‌رو ساخته است (قرخلو و میره، ۱۳۸۶). علل زیادی را می‌توان از منظرهای گوناگون برای حاشیه‌نشینی نام برد از جمله: افزایش مهاجرت از روستا به شهر به علت عدم اشتغال و پایین بودن سطح درآمد را می‌توان به‌عنوان عامل اصلی حاشیه‌نشینی نام برد، مشکلات موجود در روستاها و عدم وجود امکانات تفریحی، آموزشی، بهداشتی کافی، پایین بودن سطح درآمد خانواده‌ها، بالا بودن هزینه اجاره و خرید مسکن خانواده‌های شهری که منجر به حرکت آن‌ها به سمت حاشیه کلان‌شهرها می‌شود (لطفی و همکاران، ۱۳۸۹). صنعتی شدن و توسعه کشورهای صنعتی، صنعتی شدن و توسعه کشورهای جهان سوم، فقر شهری، فقر روستایی، عدم تعادل ساختی، تمرکز امکانات در شهرها و توسعه بی‌رویه شهرها، خشک‌سالی و مشکلات اقتصادی و مهاجرت روستاییان باعث حاشیه‌نشینی شده است (بلخی، ۱۳۹۳). در ایران حاشیه‌نشینی در سه دوره شکل گرفته است:

- دوره‌ی اول: از سال ۱۳۰۰ شروع شده و تا سال ۱۳۴۰ و شروع اصلاحات ارضی ادامه می‌یابد.

- دوره دوم: مربوط به بعد از اصلاحات ارضی است که از دهه ۴۰ شروع شده است که این دوره مشکلات شهرنشینی را موجب شده و با مهاجرت بی‌رویه روستاییان به شهر و زشت و بدقواره شدن شهرها همراه است. - دوره سوم: انقلاب اسلامی باعث تشدید در مهاجرت و روی آوردن به شهرها شد به‌خصوص اوایل انقلاب اسلامی.

البته نباید عامل روانی را از یاد برد که داشتن یک سرپناه را برای یک فرد به وجود می‌آورد (زیویار و تازی‌وردی، ۱۳۹۶).

مطالعات جامعه‌شناسی شهری نشان داده است که زندگی حاشیه‌نشینان با افزایش جرم رابطه‌ی مستقیم دارد و از لحاظ اقتصادی، افزایش مهاجرین غیرماهر و غیرمتخصص، موجب پیدایش بیکاری پنهان و توسعه غالباً غیرضروری خدمات می‌شود. در اواخر دهه ۱۹۸۰ رهیافت توانمندسازی مطرح گردید، در این رویکرد دیگر به افراد حاشیه‌نشین به‌عنوان معضل در جامعه نگریسته نشد بلکه آن‌ها را به‌عنوان دارایی اجتماعی دانسته و پیشرفت و ارتقای وضعیت اجتماعی و اقتصادی آن‌ها را با نقش تسهیلگر دولت بر عهده‌ی خود آن‌ها می‌گذارد تا توانمندسازی را جایگزین فرهنگ فقر و درماندگی نماید (رضایی و همکاران، ۱۳۹۵). یکی از مهم‌ترین راهکارهای مبارزه با فقر نواحی حاشیه‌ای، توانمندسازی روستاییان به‌عنوان خاستگاه بخش مهمی از حاشیه‌نشینان در روستا و یا توانمند کردن آن‌ها در همان حواشی شهر می‌باشد.

شهر ایلام تا چند دهه قبل، شهری کوچک و سستی بوده است اما عمده تحولات این شهر در سه دهه‌ی اخیر به‌خصوص پس از پایان جنگ تحمیلی رخ داده است. تغییر در مناسبات شهر و روستا، حاشیه‌ای شدن الگوی تولید روستایی، نوسازی شبکه‌ی راه‌ها و ارتباطات، بی‌توجهی به بخش کشاورزی و روستایی و در نتیجه عدم توانایی روستا در نگهداشت جمعیت، انگیزه دستیابی به زندگی بهتر در شهرها و تزریق اعتبارات توسعه به مراکز استان‌ها از عوامل رشد حاشیه‌نشینان در شهر ایلام است (نقدی و رضایی، ۱۳۹۳). چنانچه ۹ درصد جمعیت استان ایلام را حاشیه‌نشینان تشکیل می‌دهند که بیشترین تعداد آن‌ها در شهر ایلام سکونت داشته و ۲۱ درصد جمعیت شهر را شامل می‌شوند (ایرنا به نقل از مدیرکل امور اجتماعی و فرهنگی استانداری ایلام، ۱۳۹۹). بررسی‌ها نشان می‌دهد در استان ایلام فعالیت چندان در زمینه توانمندسازی حاشیه‌نشینان شهر ایلام صورت نگرفته است و نگارنده به مطالعات محدودی در خصوص راهکارهای توانمندسازی حاشیه‌نشینان دسترسی داشته است، لذا هدف از این مطالعه تعیین میزان و سطح توانمندی حاشیه‌نشینان روستایی شهر ایلام می‌باشد.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

توانمندسازی با تعاریف متفاوتی همراه است و در چارچوب سیاسی، اجتماعی و اقتصادی، معانی متفاوتی می‌یابد، اما در تعاریف متعدد آن اصطلاحات مشترکی وجود دارد. توانمندسازی فرایندی است که در طی آن افراد توانایی تشکیل و سازمان‌دهی خود را پیدا می‌کنند تا بتوانند اعتمادبه‌نفس خویش را افزایش دهند، حق آزادانه و مستقل برای خود طلب کنند و منابعی که برای فرودستی ایشان و از بین بردن این فرودستی کمک می‌کند را تحت کنترل بگیرند (والاس^۱، ۱۳۸۵). مالهاترا و همکاران^۱ (۲۰۰۲)، برای توانمندسازی افراد روستایی ابعاد مختلفی را در نظر می‌گیرند که

¹ valas

عبارت‌اند از: عوامل اقتصادی، اجتماعی، خانوادگی، قانونی، سیاسی و روان‌شناختی که توانمندی افراد در این ابعاد نتایجی چون حضور در مشاغل درآمدزا، توانایی تأمین هزینه‌های زندگی خود و حمایت‌های مالی از خانواده، آزادی در تحرک و جابجایی، ادامه تحصیل، مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها، قدرت انتخاب، شناخت حقوق قانونی خود، عزت‌نفس و اعتمادبه‌نفس، تقویت روحیه همکاری و... را در برمی‌گیرد.

در پژوهشی که توسط پیری و رضاییان (۱۳۹۳) با عنوان امکان‌سنجی به‌کارگیری رهیافت‌های توانمندسازی در ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی ناحیه گلشهر مشهد صورت گرفته است، یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که رهیافت تأکید بر قابلیت‌ها و توانایی‌های ساکنان، ضمن حفظ کرامت انسانی حاشیه‌نشینان، بهتر از سایر راهبردها در بهسازی و ساماندهی محیطی اثرگذار است. فراهانی و حاجی حسینی (۱۳۹۲) مطالعه‌ای با هدف ارزیابی ظرفیت‌های نواحی روستایی برای توسعه کارآفرینی و توانمندسازی روستاییان انجام داده‌اند. نتایج حاصل از مطالعه آن‌ها نشان داد که زمینه‌ها در حد مطلوب نیستند، ولی با تقویت زمینه‌های فردی و زیرساختی می‌توان امید داشت که کارآفرینی در روستاها افزایش یابد و مشکل بیکاری و مهاجرت حل شود، بدین ترتیب درآمد روستاییان افزایش می‌یابد و به توسعه روستا و توانمندی روستاییان می‌انجامد. از طرفی شمعی و همکاران (۱۳۹۳) در مطالعه‌ای با عنوان راهبردهای توانمندسازی حاشیه‌نشینان شهری با استفاده از تکنیک (QSPM) با هدف ارائه راهبردهای توانمندسازی حاشیه‌نشینان شهرک شهدای شهر سنقر، به این نتیجه دست یافتند که منطقه حاشیه‌نشین از نظر وضعیت موجود بر اساس ماتریس ارزیابی درونی و بیرونی در وضعیت متوسط قرار دارد و به‌عبارت‌دیگر منطقه حاشیه‌نشین نتوانسته است از نقاط قوت بهره‌برداری لازم را نماید و در استفاده از فرصت‌های موجود بی‌بهره بوده است. همچنین نتوانسته از عواملی که موجب ضعف و تهدید آن می‌شود دوری‌گزیند.

همچنین بلخی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان امکان‌سنجی به‌کارگیری رهیافت‌های توانمندسازی و بهسازی در ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی، به این مهم اشاره کرد که انجام توانمندسازی و بهسازی محله در گروی تغییر نگرش ساکنان و جلب اعتماد آنان است و با انجام این امور می‌توان به افزایش رفاه و پایداری اقتصاد شهری شهروندان و ساکنان امیدوار بود. صفوی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان توانمندسازی اقتصادی دختران و زنان جوان در کشورهای آفریقایی، امریکای لاتین و حوزه‌ی دریای کارائیب به این نتیجه دست یافتند که بکار گرفتن استراتژی‌های متنوع با توجه به مقتضیات و عوامل فرهنگی، اجتماعی و جغرافیایی متفاوت، احتمال موفقیت برنامه‌های توانمندسازی را افزایش می‌دهد. طبق مطالعات پیری و رضاییان (۱۳۹۳) با عنوان امکان‌سنجی توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی بر بنیان سیاست‌های دارایی مبنای توسعه اجتماعات محلی، مؤلفه‌های سیاسی دارایی مبنای توسعه اجتماعات محلی (سرمایه اجتماعی، سرمایه کالبدی، سرمایه مالی) در توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی تأثیر معنی‌داری دارند. از طرفی بزی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان نقش شهرداری‌ها در توانمندسازی مناطق حاشیه‌نشین شهر گرگان، به این نتیجه دست یافتند که حاشیه‌نشینان به خدمات و زیرساخت‌های شهری دسترسی بسیار کمی دارند. در پژوهشی که توسط توکلی نیا و شالی (۱۳۹۴) به‌منظور تدوین استراتژی‌های لازم جهت توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر تبریز با پهنه‌بندی شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست‌محیطی انجام شده است. یافته‌ها حاکی از گسست کالبدی بین پهنه‌بندی فرودست با سایر نواحی

شهر، تضاد و شکاف طبقاتی شدید در منطقه، پایین بودن کمیت و کیفیت معیارهای اجتماعی، اقتصادی و زیست-محیطی و کالبدی پهنه‌ی فرودست نسبت به پهنه‌ی مرفه و کل شهر است. در مطالعه‌ی زالی و همکاران (۱۳۹۴) با عنوان ارزیابی و نقدی بر طرح ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شیراز، نتایج نشان داد که طرح توانمندسازی محله در مسیر دستیابی به اهداف خود تا به حال حاضر موفق نبوده و مهم‌ترین علل آن وجود نگرش آمرانه در مراحل تهیه، تصویب و اجرای طرح است که ناقض مهم‌ترین اصول توانمندسازی یعنی مشارکت محوری و نهادسازی و آگاه‌سازی است.

همچنین نتایج مطالعه‌ی صف‌آبادی و همکاران (۱۳۹۵) که با هدف توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی حسن‌آباد شهر یزد برای ارائه الگوی مناسب ساماندهی آن انجام شده است، نشان داد که عوامل بر اساس شدت اثرگذاری در توانمندسازی محله به صورت زیست‌محیطی، اجتماعی، آموزشی، درمانی-ورزشی، مشارکتی، کالبدی، اقتصادی، زیرساختی و مهارت‌آموزی اولویت‌بندی می‌شوند. در پژوهشی که توسط زیویار و تاری وردی (۱۳۹۶) با عنوان توانمندسازی حاشیه‌نشینان شهری مبتنی بر کاهش معضلات کلان‌شهرها انجام شده است. نتایج نشان داد که توانمندسازی حاشیه‌نشینان می‌تواند باعث کاهش معضلات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ساکنین گردد. عباسی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان برنامه‌ریزی راهبردی به منظور توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی، نشان داد؛ مهم‌ترین عامل قوت؛ پایین بودن هزینه خانوارها، مهم‌ترین عامل ضعف؛ وجود زمینه‌های شکل‌گیری اشتغال کاذب و غیررسمی، مهم‌ترین عامل فرصت؛ سنددار کردن پلاک‌های مسکونی و مهم‌ترین عامل تهدید؛ گرایش کودکان لازم‌التعلیم به ترک تحصیل جهت ورود به بازار کار غیررسمی و کمک به تأمین مالی خانواده است. از طرفی برقی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان بررسی تأثیر برنامه‌های توانمندسازی در مناطق حاشیه‌نشین در افزایش مشارکت اجتماعی که به روش پیمایشی انجام داده است، نشان داد که بین توانمندسازی و مشارکت اجتماعی رابطه مثبت وجود دارد. توانمند کردن مناطق حاشیه‌نشین و دادن برخی امتیازات می‌تواند تأثیرات بسیار مؤثری بر افراد ساکن در این محله‌ها به همراه داشته و موجب مشارکت اجتماعی آن‌ها شود. این در حالی است که نتایج مطالعه‌ی صالحی و همکاران (۱۴۰۱) نشان داد که مؤلفه‌هایی از قبیل شکل‌گیری جامعه مدنی قدرتمند و تأثیرگذار، ارتقای سرمایه اجتماعی در جامعه و مشارکت شهروندان در فرآیند خط‌مشی‌گذاری عمومی توانمندسازی حاشیه‌نشینانی از مهم‌ترین عوامل در راستای توانمندسازی ساکنان حاشیه‌نشین می‌باشند. نتایج مطالعه شاطریان و میرزایی (۱۴۰۱) با عنوان بررسی و ارزیابی توانمندسازی جوانان در سکونتگاه‌های غیررسمی مطالعه موردی (کوی علی ابن ابیطالب شهر اراک) حاکی از آن است که عامل محیط بیشترین بار عاملی را با وزن ۰/۹۴ به خود اختصاص داده است؛ همچنین عامل زمینه شخصی با بار عاملی ۰/۸۴ در مرتبه بعد قرار دارد که نشان‌دهنده وجود زمینه زیاد برای برنامه‌های توانمندسازی در بین جوانان است.

ویلسون^۱ (۲۰۱۲)، در مطالعه خود در نواحی مرکزی شهرهای امریکا به این نتیجه رسید که فقدان تولیدات دستی و اشتغال‌هایی با مهارت پایین و همچنین مهاجرت‌های پشت سر هم کارگران و خانوارهای طبقات متوسط که از نظر اقتصادی دسترسی کمتری به فرصت‌های اقتصادی دارند، مناطق حاشیه‌نشین را به وجود می‌آورد به طوری که دقیقاً به صورت مرکز نامتناسب و به هم‌ریخته‌ای از برش‌های معیوب جمعیت شهری نمایان می‌شود. میترا و کاندو^۲ (۲۰۱۲)،

¹ Wilson

² Mitra & Kando

با بررسی نحوه‌ی توانمندسازی روستاییان، در بخش غربی هند، از طریق ایجاد و توسعه‌ی سرمایه اجتماعی، به این نتیجه دست یافتند که سطح توانمندسازی روستاییان مطالعه شده در ابعاد مختلف، به ویژه اقتصادی و روان‌شناختی پایین است. بر اساس نتایج این پژوهش کمیّت و کیفیت تعادل افراد و اعتماد روستاییان به یکدیگر از تأثیر در خور توجهی بر توانمندسازی آنان برخوردار است. از طرفی پینو و هارمیزبیل^۱ (۲۰۱۶)، در پژوهشی با عنوان سکونتگاه‌های غیررسمی: تصویر روستایی در مناطق شهری، به بررسی سکونتگاه‌های غیررسمی والپاریسو پرداخته‌اند. در این مطالعه فرایندهای اجتماعی فضایی مرتبط با ایجاد، سازمان‌دهی مجدد و تحکیم زندگی روستایی در سکونتگاه‌های غیررسمی در دره شهری والپاریسو را بررسی کرده‌اند. همچنین دینا^۲ (۲۰۱۷)، محلات غیررسمی در شهر را یک مشکل جدی و شایع در کشورهای جهان سوم می‌داند که از قرن بیستم به دلیل رشد طبیعی و مهاجرت روستاییان به شهر به وجود آمده‌اند. ویکتور^۳ (۲۰۱۵)، در مطالعه‌ای تحت عنوان چالش‌های حذف سکونتگاه‌های غیررسمی در آفریقا به شناسایی موانعی که بر معیشت، حکمروایی خوب، امنیت مالکیت و پایداری اعضای اجتماع، تأثیر منفی برجای می‌گذارد، پرداخته است. بودیانتینی^۴ (۲۰۱۷)، در پژوهشی با عنوان توانمندسازی جامعه در برنامه اسکان خودسرانه در کشورهای درحال توسعه نشان داد که مشارکت مردم و دولت، اقدامات راهبردی در راستای توانمندسازی فقرا نقشی مهم ایفا می‌کنند.

دیرادیتسیل^۵ (۲۰۲۰)، در پژوهشی با عنوان تسریع توانمندسازی جوانان برای توسعه پایدار در بوتسوانا: ارزیابی پتانسیل، چشم‌انداز و توسعه که یکی از اولین مطالعاتی است که شواهدی از رابطه بین توانمندسازی جوانان و توسعه پایدار در بوتسوانا ارائه می‌دهد و مبنا و زمینه‌ای را برای انجام تحقیقات آینده با موضوع توانمندسازی جوانان فراهم می‌کند. یافته‌های وی نشان‌دهنده آن است که توانمندسازی جوانان به طور چشمگیری تحت تأثیر بسیاری از چالش‌های اساسی است که تلاش‌ها را برای دستیابی به اهداف توسعه تضعیف می‌کند؛ همچنین توصیه می‌کنند که مشارکت جوانان باید در سیاست‌گذاری در همه سطوح تضمین شود تا به توانمندسازی جوانان در دستیابی به اهداف توسعه پایدار منجر شود.

در این مطالعه به منظور طراحی چارچوب مفهومی و انتخاب شاخص‌های مناسب، با مطالعه و بررسی پژوهش‌های پیشین و همچنین پرسش از اساتید آگاه به امر گزینش بهترین شاخص‌ها در جهت سنجش توانمندی با توجه به شرایط جامعه مورد مطالعه پرداخته است. مدل مفهومی این پژوهش دارای چهار بعد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و روان‌شناختی است که هرکدام دارای مؤلفه‌هایی است. بعد اقتصادی از جنبه‌های داشتن درآمد، پس‌انداز، دستیابی به کمک‌های مالی دیگران و دسترسی به اعتبارات، بعد اجتماعی نیز از جنبه‌های تحرک و جابه‌جایی و اعتماد اجتماعی، بعد سیاسی از جنبه‌های مشارکت سیاسی و احساس تبعیض و همچنین بعد روانی نیز از جنبه‌های استقلال عمل، موفقیت، امیدواری، اعتماد به نفس، تصمیم‌گیری، ارزشمند بودن، رضایت از زندگی بررسی شده است.

¹ Pino & Harmizbel

² Dina

³ Victor

⁴ Budiyantini

⁵ Diraditsile

روش پژوهش

این پژوهش از لحاظ پارادیم جزء تحقیقات کمی، از جنبه هدف کاربردی و از لحاظ گردآوری داده‌ها جزء تحقیقات توصیفی پیمایشی است. جامعه آماری تحقیق حاضر تمامی حاشیه‌نشینان روستایی شهر ایلام بودند. این مناطق شامل: روستای چالسرا، منطقه‌ی بان بور، منطقه‌ی چالیمار، محله‌ی مهرآباد، محله‌ی جمهوری به بالا (پل کاو)، سبزی آباد، فاطمیه، روستای هفت چشمه، سرطاف و بان قلان بودند. سپس از هر منطقه بر حسب تصادف نمونه مورد مطالعه انتخاب شد. با انتساب متناسب در نهایت ۲۰۰ نفر از این افراد به صورت تصادفی به عنوان نمونه انتخاب شدند.

ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق ساخته بوده است. در واقع هدف تحقیق بر اساس اسناد و مدارک و چارچوب مرجع است که در این پژوهش برای جمع‌آوری اطلاعات در زمینه ادبیات و پیشینه تحقیق از این روش استفاده می‌شود؛ اما در روش پیمایشی - میدانی ابزاری چون پرسشنامه برای اندازه‌گیری متغیرها وجود دارد که در این پژوهش ابزار گردآوری داده‌ها یک پرسشنامه محقق ساخته شامل ۶۵ سؤال مبتنی بر طیف ۵ ارزشی لیکرت (۱- کاملاً مخالفم ۲- مخالفم ۳- نظری ندارم ۴- موافقم ۵- کاملاً موافقم) بود که برای اندازه‌گیری ابعاد روان‌شناختی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی توانمندسازی بر اساس مؤلفه‌هایی که در انتهای پیشینه بیان شد طراحی شده است. در این پژوهش روایی پرسشنامه به تأیید پانلی از متخصصان موضوعی رسیده است. همچنین به منظور تأیید پایایی پرسشنامه مقدار ضریب آلفای کرونباخ برای ابعاد پرسشنامه به شرح ذیل محاسبه و مورد تأیید قرار گرفت.

جدول ۱- آلفای کرونباخ ابعاد توانمندی حاشیه‌نشینان روستایی شهر ایلام

ردیف	ابعاد	تعداد گویه	مقدار آلفای کرونباخ
۱	توانمندی روان‌شناختی	۳۰	۰/۹۰۳
۲	توانمندی سیاسی	۱۰	۰/۷۱۷
۳	توانمندی اجتماعی	۱۰	۰/۶۸۷
۴	توانمندی اقتصادی	۱۵	۰/۷۰۲

منبع: یافته‌های تحقیق

به منظور تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS²⁵ استفاده شده است. روش آماری پژوهش شامل دو بخش توصیفی (توزیع فراوانی، میانگین، انحراف معیار، انحراف معیار برآورد) و بخش تحلیلی (آزمون t تک نمونه‌ای مقایسه میانگین با عدد مبنا ۳) است.

یافته‌های پژوهش

توصیف ویژگی‌های جمعیت شناختی پاسخگویان

بررسی ویژگی‌های فردی افراد مورد مطالعه نشان داد که میانگین سنی افراد مورد مطالعه ۳۶/۹۷ سال، جوان‌ترین ۱۶ و مسن‌ترین ۸۰ سال سن دارد. ۳۲/۵ درصد از افراد مورد مطالعه دارای مقدار درآمد ماهیانه ۱-۲ میلیون می‌باشند. همچنین کمترین مقدار درآمد افراد مورد مطالعه ۱۰۰ هزار و بیشترین درآمد ۳ میلیون تومان و بالاتر می‌باشد. تعداد افراد خانوار ۵۲ درصد از افراد مورد مطالعه بین ۱-۴ نفر می‌باشد. ۸۱/۵ درصد از افراد مورد مطالعه مرد و ۶۶ درصد

متأهل بودند. ۶۲/۵ درصد از افراد مورد مطالعه شغل آزاد دارند. ۳۰ درصد از افراد مورد مطالعه تحصیلات دیپلم و پنج درصد دارای تحصیلات در سطح فوق لیسانس و بالاتر می‌باشند.

نتایج آزمون t تک نمونه‌ای برای بررسی وضعیت ابعاد توانمندی حاشیه‌نشینان شهر ایلام

یکی از مواردی که در این پژوهش مورد مطالعه قرار گرفت. بعد روان‌شناختی توانمندی حاشیه‌نشینان شهر ایلام می‌باشد که از آزمون مقایسه میانگین t تک نمونه‌ای استفاده شد. همان‌گونه که در جدول (۲) مشاهده می‌شود میانگین بعد روان‌شناختی توانمندی حاشیه‌نشینان شهر ایلام با عدد مبنای ۳ اختلاف معناداری دارد ($t=12/7$ و $sig=0/000$) به طوری که میانگین بعد روان‌شناختی (میانگین=۳/۵۵) بزرگ‌تر از حد متوسط می‌باشد. به عبارت دیگر این بعد از وضعیت نسبتاً مناسبی برخوردار است.

جدول ۲- نتایج آزمون t برای مقایسه وضعیت بعد روان‌شناختی توانمندی حاشیه‌نشینان شهر ایلام با عدد مبنای ۳

ردیف	مؤلفه‌ها	میانگین	انحراف معیار	انحراف معیار برآورد	t	سطح معناداری
۱	امیدواری	۳/۴۳	۱/۱۰۶	۰/۰۷۸	۵/۵۸	۰/۰۰۰
۲	رضایت از زندگی	۲/۸۹	۱/۰۸۳	۰/۰۷۶	-۱/۳۴	۰/۱۷۹
۳	موفقیت	۳/۲۷	۱/۰۲۹	۰/۰۷۲	۳/۷۴	۰/۰۰۰
۴	اعتماد به نفس	۳/۵۸	۰/۶۵۷	۰/۰۴۶	۱۲/۶۰	۰/۰۰۰
۵	ارزشمند بودن	۳/۸۳	۰/۹۰۹	۰/۰۶۴	۱۳/۰۱	۰/۰۰۰
۶	تصمیم‌گیری	۳/۶۷	۰/۷۹۲	۰/۷۹۲	۱۱/۹۷	۰/۰۰۰
۷	استقلال عمل	۳/۹۵	۰/۸۵۰	۰/۰۶۰	۱۵/۸۸	۰/۰۰۰
مجموع	بعد روان‌شناختی	۳/۵۵	۰/۶۲۲	۰/۰۴۴	۱۲/۷۱	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق

یکی دیگر از مواردی که در این پژوهش مورد مطالعه قرار گرفت بعد اجتماعی توانمندی حاشیه‌نشینان شهر ایلام می‌باشد. نتایج نشان داد که میانگین بعد اجتماعی توانمندی حاشیه‌نشینان شهر ایلام با عدد مبنای ۳ اختلاف معناداری دارد ($t=3/16$ و $sig=0/002$) به طوری که میانگین بعد اجتماعی (میانگین=۳/۱۴) بزرگ‌تر از حد متوسط است و از وضعیت مناسبی برخوردار است.

جدول ۳- نتایج آزمون t برای مقایسه وضعیت بعد اجتماعی توانمندی حاشیه‌نشینان شهر ایلام با عدد مبنای ۳

ردیف	مؤلفه‌ها	میانگین	انحراف معیار	انحراف معیار برآورد	t	سطح معناداری
۱	اعتماد اجتماعی	۲/۸۵	۱/۱۸	۰/۰۸۳	-۱/۷۵	۰/۰۸۱
۲	تحرک و جابه‌جایی	۳/۱۹	۰/۷۰۴	۰/۰۴۹	۳/۹۹	۰/۰۰۰
۳	مشارکت اجتماعی	۳/۳۶	۱/۰۸۵	۰/۰۷۶	۴/۶۸	۰/۰۰۰
مجموع	بعد اجتماعی	۳/۱۴	۰/۶۴۲	۰/۰۴۵	۳/۱۶	۰/۰۰۲

منبع: یافته‌های تحقیق

یکی دیگر از مواردی که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت بعد اقتصادی توانمندی حاشیه‌نشینان شهر ایلام می‌باشد. همان‌گونه که جدول (۴) نشان می‌دهد میانگین بعد اقتصادی توانمندی حاشیه‌نشینان شهر ایلام با عدد مبنای

۳ اختلاف معناداری دارد ($t=-4/828$ و $sig=0/000$) به طوری که میانگین بعد اقتصادی (میانگین= $2/78$) کوچک‌تر از حد متوسط می‌باشد؛ به عبارت دیگر این بعد از توانمندی حاشیه‌نشینان از وضعیت مطلوبی برخوردار نمی‌باشد.

جدول ۴- نتایج آزمون t برای مقایسه وضعیت بعد اقتصادی توانمندی حاشیه‌نشینان شهر ایلام با عدد مبنای ۳

ردیف	مؤلفه‌ها	میانگین	انحراف معیار	انحراف معیار برآورد	t	سطح معناداری
۱	درآمد	۲/۶۲	۰/۸۷۵	۰/۰۷۸	-۶/۰۵۸	۰/۰۰۰
۲	پس‌انداز	۲/۱۵	۰/۹۵۶	۰/۰۷۶	-۱۲/۴۸۹	۰/۰۰۰
۳	دسترسی به اعتبارات	۳/۲۸	۱/۱۰۹	۰/۰۷۲	۳/۵۶	۰/۰۰۰
۴	دسترسی به کمک‌های مالی دیگران	۲/۷۴	۱/۰۸۵	۰/۰۴۶	-۳/۲۸	۰/۰۰۱
مجموع	بعد اقتصادی	۲/۷۸	۰/۶۳۶	۰/۰۴۴	۴/۸۲۸	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق

یکی دیگر از مواردی که در این پژوهش مورد مطالعه قرار گرفت بعد سیاسی توانمندی حاشیه‌نشینان شهر ایلام می‌باشد که از آزمون میانگین t تک نمونه‌ای استفاده شد. همان‌گونه که در جدول (۵) مشاهده می‌شود میانگین بعد سیاسی توانمندی حاشیه‌نشینان شهر ایلام با عدد مبنای ۳ اختلاف معناداری دارد ($t=-4/56$ و $sig=0/000$) به طوری که میانگین بعد سیاسی (میانگین= $2/57$) کوچک‌تر از حد متوسط می‌باشد. به عبارت دیگر این بعد از توانمندی حاشیه‌نشینان شهر ایلام از وضعیت مطلوبی برخوردار نمی‌باشد.

جدول ۵- نتایج آزمون t برای مقایسه وضعیت بعد سیاسی توانمندی حاشیه‌نشینان شهر ایلام با عدد مبنای ۳

ردیف	مؤلفه‌ها	میانگین	انحراف معیار	انحراف معیار برآورد	t	سطح معناداری
۱	مشارکت سیاسی	۲/۶۷	۱/۰۴	۰/۰۷۴	-۳/۲۰	۰/۰۰۲
۲	احساس تبعیض	۲/۵۷	۰/۸۹۸	۰/۰۶۳	-۳/۲۰	۰/۰۰۰
مجموع	بعد سیاسی	۲/۵۷	۰/۷۳۸	۰/۰۵۲	-۴/۵۶	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق

بحث، نتیجه‌گیری، پیشنهادها

موضوع این تحقیق در مورد بررسی راهکارهایی برای توانمندسازی حاشیه‌نشینان شهر ایلام می‌باشد که در این مورد ۴ بعد روان‌شناختی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در نظر گرفته شد. یکی از ابعاد کلیدی در توانمندسازی حاشیه‌نشینان شهر ایلام بعد روان‌شناختی است که این بعد به چند مؤلفه (رضایت از زندگی، ارزشمند بودن، موفقیت، استقلال عمل، تصمیم‌گیری و اعتماد به نفس) تقسیم می‌شود. نتایج نشان داد که مؤلفه‌های ارزشمند بودن، موفقیت، استقلال عمل، اعتماد به نفس، تصمیم‌گیری بزرگ‌تر از حد متوسط هستند اما مؤلفه‌ی رضایت از زندگی در حد متوسط است. همچنین نتایج پژوهش حاکی از آن بود که میانگین بعد روان‌شناختی توانمندی حاشیه‌نشینان شهر ایلام در حد بالاتر از متوسط بود. چون حاشیه‌نشینان همچنان از وابستگی خانوادگی برخوردارند. آنچه از نتایج پژوهش حاضر به لحاظ روان‌شناختی به دست آمد نشان می‌دهد حاشیه‌نشینان ظرفیت توانمند شدن در بعد روان‌شناختی را دارند. با توانمند کردن افراد حس توانمندی در آن‌ها به وجود آمده و اطلاعاتی را که به دست می‌آورند با دیگران می‌توانند به

اشتراک بگذارند. در واقع می‌توان گفت که نتایج تحقیق حاضر همسو با نتیجه‌ی تحقیق رابینز و همکاران (۲۰۰۲) می‌باشد.

یکی دیگر از ابعاد توانمندسازی حاشیه‌نشینان شهر ایلام بعد اجتماعی است که این بعد به ۳ مؤلفه (اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و تحرک و جابه‌جایی) تقسیم شده است که از بین این ۳ مؤلفه اعتماد اجتماعی کوچک‌تر از حد متوسط است در حالی که دو مؤلفه‌ی دیگر بزرگ‌تر از حد متوسط هستند. نتایج تحقیق حاضر نشان داد که میانگین بعد اجتماعی بزرگ‌تر از حد متوسط است. این مطلب نشان‌دهنده‌ی این موضوع است که حاشیه‌نشینان صرفاً به خاطر مسائل مالی و فقر در این مناطق ساکن نشده‌اند بلکه عواملی مانند فامیل بودن در این مناطق هم می‌تواند یکی از این دلایل باشد. حاشیه‌نشینان شهر ایلام در بعد اجتماعی وضعیت مطلوبی دارند و می‌توان گفت از ظرفیت توانمند شدن در بعد اجتماعی برخوردارند. وقتی می‌خواهیم یک جامعه را از لحاظ اجتماعی توانمند کنیم موقعیت عادلانه‌تر برای همه‌ی افراد در جامعه فراهم می‌شود. پس می‌توان گفت که نتیجه‌ی تحقیق حاضر با نتیجه‌ی تحقیق قرخلو و میره (۱۳۸۶) همسو می‌باشد.

بعد اقتصادی از ابعاد کلیدی در توانمندسازی حاشیه‌نشینان شهر ایلام می‌باشد که شامل ۴ مؤلفه (درآمد، پس‌انداز، دسترسی به اعتبارات و دسترسی به کمک‌های مالی دیگران) می‌باشد. نتایج تحقیق نشان داد که به‌جز مؤلفه‌ی دسترسی به اعتبارات که بزرگ‌تر از حد متوسط است، ۳ مؤلفه‌ی دیگر کوچک‌تر از حد متوسط هستند؛ بنابراین میانگین بعد اقتصادی توانمندی حاشیه‌نشینان شهر ایلام با عدد مبنای ۳ اختلاف معنی‌داری دارد به‌طوری‌که میانگین بعد اقتصادی کوچک‌تر از حد متوسط است؛ بنابراین برای توانمند کردن حاشیه‌نشینان شهر ایلام از بعد اقتصادی باید به دنبال راهکارهایی بود. نتایج تحقیق حاضر غیرهمسو با نتیجه‌ی تحقیق زیویار و تاری وردی (۱۳۹۶) می‌باشد.

بعد سیاسی یکی از ابعاد کلیدی توانمندسازی حاشیه‌نشینان شهر ایلام می‌باشد که به ۲ مؤلفه (مشارکت سیاسی و احساس تبعیض) تقسیم شده است که هر دو مؤلفه کوچک‌تر از حد متوسط هستند. پس تحقیق حاضر نشان می‌دهد که میانگین بعد سیاسی حاشیه‌نشینان شهر ایلام با عدد مبنای ۳ اختلاف معنی‌داری دارد به‌طوری‌که میانگین بعد سیاسی کوچک‌تر از حد متوسط و ضعیف است. در واقع می‌توان گفت نتیجه‌ی تحقیق حاضر با نتیجه‌ی تحقیق پیری و رضاییان (۱۳۹۳) غیرهمسو می‌باشد. از این رو با توجه به نتایج تحقیق و پایین بودن سطح اعتماد اجتماعی حاشیه‌نشینان شهر ایلام پیشنهاد می‌گردد یک برنامه‌ی جامع برای ارتقاء سطح توانمندی و سیاست‌های توانمندسازی مبتنی بر آموزش مهارت‌های فنی و حرفه‌ای و تخصصی و کسب‌وکار و با توجه به پایین بودن مقدار درآمد ماهیانه حاشیه‌نشینان شهر ایلام، مجموعه سیاست‌های توانمندسازی مبتنی بر پرداخت تسهیلات و احداث تعاونی تولیدی اجرا گردد. همچنین با توجه به پایین بودن سطح مشارکت سیاسی و پایین بودن رضایت از زندگی حاشیه‌نشینان شهر ایلام در نتایج تحقیق، مجموعه سیاست‌های توانمندسازی مبتنی بر کمک به افزایش دانش سیاسی و جلب اعتماد حاشیه‌نشینان از طرف دولت و نمایندگان و یک برنامه جامع برای ارتقاء سطح توانمندسازی مبتنی بر تلاش برای تحت پوشش قرار دادن افراد نیازمند که در زمان کوتاه آسیب‌پذیر هستند توصیه می‌گردد.

منابع

- ۱- ابراهیمی، ج. و صدیق محمدی، م. ۱۳۸۸. حاشیه‌نشین و بزهکاری، راهکارهای علمی مددکاران اجتماعی در خصوص توسعه محلی به منظور رفع مشکلات ناشی از حاشیه‌نشین. فصلنامه جامعه‌شناسی، (۴): ۱۶۳-۱۷۷.

- ۲- ابوت، پ، و والاس، ک. ۱۳۸۵. «جامعه‌شناسی زنان»، ترجمه منیژه نجم عراقی، تهران، نشر نی.
- ۳- برقی، ش. ۱۳۹۹. بررسی تأثیر برنامه‌های توانمندسازی در مناطق حاشیه‌نشین در افزایش مشارکت اجتماعی (مطالعه موردی: شهرستان پاکدشت). فصلنامه جغرافیا و روابط انسانی، ۳(۲): ۱۹۱-۱۷۲.
- ۴- بزی، خ. و موسی زاده، ح. و خداد، م. ۱۳۹۴. ارزیابی و تحلیل نقش شهرداری در توانمندسازی مناطق حاشیه‌نشین شهر (مطالعه‌ی موردی: شهر گرگان). نشریه مطالعات نواحی شهری دانشگاه شهید باهنر کرمان، ۲(۳): ۲۳-۳۹.
- ۵- بلخی، م. ۱۳۹۳. امکان‌سنجی به‌کارگیری رهیافت‌های توانمندسازی و بهسازی در ساماندهی سکونت‌گاه‌های غیررسمی (نمونه مطالعاتی: محله چمن کرمانشاه)، فصلنامه، هنر و معماری: مطالعات محیطی هفت حصار، ۸: ۱۷-۲۸.
- ۶- پیری، ع؛ و رضایان، م. ۱۳۹۳. امکان‌سنجی توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی بر بنیان سیاست‌های دارایی منبایی توسعه اجتماعات محلی، مطالعات موردی: سکونتگاه‌های غیررسمی کلان‌شهر تبریز. فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات شهری، ۱۰: ۶۳-۷۲.
- ۷- توکلی نیا، ج. و شالی، م. ۱۳۹۴. امکان‌سنجی راهبرد توسعه شهر (CDS)، در توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی منطقه یک کلان‌شهر تبریز. فصلنامه جغرافیا: تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۳۶: ۱۱۷-۱۳۸.
- ۸- رضایی، م. و بلاغی، ر. و شمس‌الدینی، ع. و شاعر، ف. و ماندنی، س. ۱۳۹۵. ارزیابی و تحلیل ابعاد اجتماعی حاشیه‌نشینان در کلان‌شهرها (مطالعه موردی: محلات حاشیه‌نشین شهر شیراز). فصلنامه جغرافیای سرزمین (علمی-پژوهشی)، ۱۳(۵۳): ۵۷-۷۵.
- ۹- زالی، ن. و رحمتی، ی. و چاره، ن. ۱۳۹۴. ارزیابی و نقدی بر طرح ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شیراز: مطالعه موردی محله مهدی‌آباد (کتس بس). نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۶(۲۳): ۱۱۵-۱۳۲.
- ۱۰- زیویار، پ. و تاری وردی، م. ۱۳۹۶. توانمندسازی حاشیه‌نشینان شهری مبتنی بر کاهش معضلات کلان‌شهرها. فصلنامه مطالعات جغرافیا، عمران و مدیریت شهری، ۲(۲): ۱۰۵-۱۱۶.
- ۱۱- شاطریان، م. و میرزایی، ع. ۱۴۰۱. بررسی و ارزیابی توانمندسازی جوانان در سکونتگاه‌های غیررسمی مطالعه موردی (کوی علی ابن ابیطالب شهر اراک). برنامه‌ریزی فضایی، ۱۲(۴): ۴۲-۲۳.
- ۱۲- شمعی، ع. و ملکان، ج. و صادقی، پ. ۱۳۹۳. راهبرد توانمندسازی حاشیه‌نشینان شهری با استفاده از تکنیک QSPM مطالعه موردی: شهرک شهدای شهر سنقر. فصلنامه علمی پژوهشی اطلاعات جغرافیایی، ۲۳(۹۰): ۲۶-۴۰.
- ۱۳- صالحی، م. و سالارزهی، ح. و ایمانی، ع. ۱۴۰۱. بررسی ایفای نقش مطلوب مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد در راستای توانمندسازی ساکنان مناطق حاشیه‌نشین. فصلنامه جغرافیا و روابط انسانی، ۴(۴): ۴۹۹-۴۷۵.
- ۱۴- صفر آبادی، ا. و مؤید فر، س. و وارثی، ح. و بلاغی، ر. ۱۳۹۵. رویکردهای توانمندسازی مناطق حاشیه‌ای شهری مورد مطالعه: سکونتگاه‌های غیررسمی حسن‌آباد یزد، فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری، ۱۹: ۲۱۷-۲۳۰.
- ۱۵- صفوی، ع. و ضمیران، ب. و معارف وند، م. و عرشی، م. ۱۳۹۳. توانمندسازی اقتصادی دختران و زنان جوان در کشورهای آفریقایی، آمریکای لاتین و حوزه‌ی دریای کارائیب. فصلنامه مددکاری اجتماعی، ۳: ۳-۱۴.
- ۱۶- عباسی، ز. ۱۳۹۹. برنامه‌ریزی راهبردی به‌منظور توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی مطالعه موردی: شهرک پیام نور دزفول. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شهید چمران اهواز، رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری.
- ۱۷- قرخلو، م. و میره، م. ۱۳۸۶. توانمندسازی اجتماعی، راه‌حلی برای حاشیه‌نشینان (شیخ‌آباد قم). فصلنامه دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر، ۲(۳): ۱۱۱-۱۲۶.
- ۱۸- فراهانی، ح. و حاجی حسینی، س. ۱۳۹۲. ارزیابی ظرفیت‌های نواحی روستایی برای توسعه‌ی کارآفرینی و توانمندسازی روستاییان (مطالعه موردی: روستاهای بخش شمال شهرستان بوئین‌زهرا). فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۱۶: ۷۱۵-۷۴۸.

- ۱۹- لطفی، ح. و میرزایی، م. و عدالت‌خواه، ف. و وزیرپور، ش. ۱۳۸۹. بحران حاشیه‌نشینی و سکونتگاه‌های غیررسمی در مدیریت کلان‌شهرها و رهیافت‌های جهانی. فصلنامه جغرافیای انسانی، ۲(۲):۱۴۵-۱۳۵.
- ۲۱- نقدی، ا. و رضایی، ط. ۱۳۹۳. مطالعه‌ی نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی و جمعیتی زنان حاشیه‌نشین شهر ایلام (مورد مطالعه، نواحی بانبرز، بانبور و محله‌ی سبزی آباد شهر ایلام). فرهنگ ایلام، ۱۵(۴۲-۴۳): ۱۱۴-۱۰۳.
- 22- Budiyantini, Y. (2017). Community Empowerment in Self-Help Housing Program, Informal Settlements and Affordable Housing, 41(4), 1-9.
- 23- Dina, M. N. (2017). From Informal Settlements to Sustainable Communities.
- 24- Diraditsile, K. (2020). Accelerating youth empowerment for a sustainable development in Botswana: Assessment of potential, prospects and development. Politics and sustainable development in Africa. Centre for Democracy, Research and Development
- 25- Malhatra, S; Schuler, R; Boender, C. (2002). Measuring women's Empowerment as available in international Development. [http://sitere.sources. World bank.org](http://sitere.sources.Worldbank.org)
- 26- Mitra, S., & Kundu, A. (2012). Assessing Empowerment through Generation of Social Capital. International Journal of Business and Social Research, 2(6), 72-84
- 27-Pino, A., & Hormazábal, N. (2016). Informal settlements: Reinterpreting rural imaginary in urban areas: The case of Valparaiso's ravines. Habitat International, 53, 534-545.
- 28-Robbins, T. L., Crino, M. D., & Fredendall, L. D. (2002). An integrative model of the empowerment process. Human resource management review, 12(3), 419-443.
- 29- Victor. U. (2015) Developing Strategies for the Future of Healthcare in Turkey by Benchmarking and SWOT Analysis, Social and Behavioral Sciences, 150, 230-240.
- 30- Vilson, A.G. (2012). The general urban model: Retrospect papers Regional Science Association.